

Мирјана К. Илић
 Универзитет у Нишу
 Филозофски факултет, Ниш

УДК 811.163.41'282.2
 811.163.41'373.611
 Оригинални научни рад
 Примљен: 19. 9. 2012.

О ЈЕДНОМ ДИЈАЛЕКАТСКОМ ТВОРБЕНОМ МОДЕЛУ¹

Апстракт: У раду се говори о једном творбеном моделу који има врло слабу продуктивност у стандарном језику, али зато се показује као врло продуктиван у дијалекту.

Кључне речи: *призренско-јужноморавски дијалекат, дијалекатска лексика, продуктивност, суфикс, творбени модел.*

Творба речи у српским дијалектима дије довољно описана а ни испитана. Овај рад бавиће се творбом у ПТ говорима и с обзиром на то указаћемо на стање у литератури о овој теми, тј. о радовима који за грађу узимају језички материјал из говора ове дијалекатске зоне.

Да је дијалекатска творба² слабо испитана доказују и следећи подаци:

1. у библиографији ПТ говора (Призренско-тимочки говори 1996) која броји 427 библиографских јединица само се њих пет баве проблемима дијалекатске творбе³;
2. у зборницима⁴, монарафијама⁵ који су објављени касније има још радова из дијалектске творбе, али је и њихов број мали.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (Пројекат Министарства за просвету и науку Републике Србије).

² Морамо напоменути да овде презентујемо библиографске јединице из дијалекатске творбе које су тематски везане за говоре ПТ зоне. Њихов број је већи уколико се узме у обзир цео српски дијалекатски простор. Ипак, и овде презентовани подаци јасно указују на заступљености оних из дијалекатске творбе у односу на оне који се тичу граматичких и лексиколошких проблема.

³ То су следеће библиографске јединице:

1. Павловић Звездана, *Суфиксални творбени модел -штица и његове варијанте у српскохрватској хидронимији*, ОП I, 1979, 119-127.
2. Павловић Звездана, *Творбне могућности суфикса -ска/-ски у хидронимији*, ОЈ 8, 1979, 51-62.
3. Павловић Звездана, *База тур- у патронимији и типонимији*, ОЈ 10, 1982, 171-176.
4. Радић Првослав, *Творбено-семантичке особености изведеница са суфиксом -че на делу балканизираних јужнословенских говора*, *Анали Филолошког факултета Београд* 18, 1987, 227-236.
5. Требјешанин Радош, *Глаголске именице на -ње у лесковачком говорном језику*, *Наше стварање*, VII/3, 4, 1962, 188.

⁴ У зборнику радова *Прилози из филолингвистике III* Филозофског факултета у Нишу који је објављен 2000. године сусрећемо чак три рада из дијалектске творбе:

1. Цветковић Ирена, *Творба назива за воће*;
2. Илић Мирјана, *Творбени модели зооморфних назива лековитог биља*;
3. Јовић Надежда, *Творба лексике дрвета у тимочком говору*. У следећем броју истог зборника из 2004. године имамо рад проф. Недељка Богдановића по називом *Суфиксална деривација фитонима и фитонимима мотивисаних речи*.

⁵ Јордана Марковић у *Говору Заплања* (Марковић 2000) један одељак посвећује творби речи. Љубисав Ђирић (Ђирић 2006) у својој монографији *О говорима и именима Понишавља и суседних области* такође једно поглавље посвећује творби (поглавље под називом *Семантичкотворбени модели секундарне патронимије белопаланачког краја*).

Овај попис, дакако, није потпун, али наводи проблематику о којој је из ове лингвистичке дисциплине писано и указује на чињеницу да је ово заиста недо-вољно испитана област.

Сматрамо да дијалекатска творба заслужује далеко већу пажњу лингвиста.

Уколико поредимо дијалекатску творбу са стандарнојезичком примећујемо неколико релација:

1. продуктивни творбени модели у стандарду не морају бити продуктивни у дијалекту;
2. творбени модели невелике продуктивности могу бити знатно продуктивнији у дијалекту;
3. дијалекти често развијају аутохтоне моделе творбе потпуно непознате стандарном идиому.

У овом раду бавимо се једним творбеним моделом који је врло продуктиван у призренско-јужноморавском поддијалекту ПТ говорне зоне, док у стандарном идиому има свега неколико примера овога типа, па би у стандарду овакав пример творбе тешко могао имати статус модела уопште.

Примере смо преузели из *Речника говора јужне Србије* Момчила Златановића⁶. Ова дијалектска грађа је упоређена са стањем које региструју граматике савременог српског језика⁷ као и са стањем у *Обратном речнику* Мирослава Николића⁸.

Реч је о једном деривационом моделу добијеном помоћу суфикса **-ла** и то од различитих творбених основа (пре свега су то глаголске, а за њима следе и придевске и именичке творбене основе).

Професор Стевановић (Стевановић 1989: 487) тврди: «*Наставком -ла свакако су настале изведене именице: **вила, гњила, здела, жила, сјла, свјла, стрела, игла, магла, тесла***⁹, али оне иду у најтипичније примере именица које се осећају као прсте – лексичке речи. А наставком **-ла** изведена и права, мотивисана именица женског рода је **свирала**, која означава средство за вршење радње глагола који јој је у основи».

Професор Клајн (Клајн 2003: 142) даје нешто већи значај суфиксу **-ла** тврдећи да се овај суфикс јавља са значењем оруђа «*...и то само у неколико речи као што су: **свирала, метла** и речи које се данас ретко јављају, а то је **тесла***». Он, такође, напомиње да су ове две последње, тј. **метла** и **тесла** у вези са глаголима **мести - метем** и **тесати - тешем**, али да та веза није до краја јасна.

У ОР Мирослава Николића наилазимо на неколико десетина речи изведених суфиксом **-ла**. То су углавном речи страног порекла типа: **герила, ванила, лила, кајла, сајла, гондола, параболо**... али се оне осећају као прсте речи. Има и домаћих речи типа: **здела, метла, тесла, гомила** које такође делују немотивисано.

⁶ Златановић 1998.

⁷ Стевановић 1989; Клајн 2003.

⁸ Николић 2000.

⁹ Под **теслом** се овде мисли на врсту оруђа која се користи при тесању неког материјала, дрвета на пример (прим. аутора).

У дијалекту је, међутим, битно другачија ситуација. Творбени модел са суфиксом **-ла** могао би имати статус продуктивног модела и то из неколико разлога:

1. са овим творбеним формантом јавља се неколико десетина лексема;
2. изведене речи настају, углавном, од глаголских творбених основа, али се јављају и од именичких и придевских творбених основа;
3. већина изведеница имају заједничко значење (које се у овом случају битно разликује од оног у стандардном идиому).

У РГЈС пронашли смо укупно 44 лексеме изведене суфиксом **-ла**. Највећи број лексема је са глаголском творбеном основном: *врила*¹⁰ (РГЈС, 66), *дрчла*¹¹ (РГЈС, 103), *дурла* (РГЈС, 108), *кривла* (РГЈС, 193), *прчла*¹² (РГЈС, 329), *ровла*¹³ (РГЈС, 347), *скапла*¹⁴ (РГЈС, 368), *скубла*¹⁵ (РГЈС, 371), *смькла* (РГЈС, 375), *шмркла* (РГЈС, 480), *дзуцла*¹⁶ (РГЈС, 491).

Од именичких творбених основа настале су следеће лексеме: *гмуцла*¹⁷ (РГЈС, 76), *зрбла* (РГЈС, 83), *гушла* (РГЈС, 89), *зубла* (РГЈС, 139), *кожла*¹⁸ (РГЈС, 181), *мевла*¹⁹ (РГЈС, 225), *шкембла* (РГЈС, 478), *шугла* (РГЈС, 483).

Најмањи је број изведеница од придевских основа: *жутла* (РГЈС, 121), *форла* (РГЈС, 418), *штрбла* (РГЈС, 482).

Јавиће се један број лексема изведених овим суфиксом са страним творбеним основама, као и један број лексема чија творбена основа није довољно јасна.

Са страном творбеном основном, углавном турског порекла имамо: *зурла* (тур. *zurna* свирала од лејке са шест рупица) (РГЈС, 139), *кьшла* (тур. *kişla* пашиште за овце и козе) место где стока пасе (РГЈС, 172).

¹⁰ Сви примери имају еспираторни акценат на првом слогу (прим. аутора).

¹¹ У основи је глагол *дрчим* несвр. изазивам некога храном (РГЈС, 105). *Дрчла* је она која је похлепна на јело (РГЈС, 105). (Наводимо значења оних примера за које сматрамо да их је тешко протумачити).

¹² У основи је глагол *прчим се* несвр. правим се важан (РГЈС, 329). *Прчла* је она која се прави важна (РГЈС, 329). (Наводимо значења оних примера за које сматрамо да их је тешко протумачити. Значења се наводе онако како их је дао аутор речника, Момчило Затановић).

¹³ Од глагола *ровем* несвр. плачем гласно (РГЈС, 347).

¹⁴ Изведеница је мотивисана глаголом *скапем се* свр. иструлим (РГЈС, 368), а значење је добијено путем метафоре, труло је неактивно, неживо, а путем метафоричког преноса може бити и неактивно, нерадно: *скапла* је пејоратив и значи нерадна жена.

¹⁵ *Скубем* несвр. чупам (РГЈС, 371) а *скубла* је пејоратив и значи жена са неуредном косом, чупава, расчупана.

¹⁶ *Дзузам* несвр. покрећем задњи део тела горе-доле (РГЈС, 491),

¹⁷ *Гмуца* ж чворуга, израслина (РГЈС, 76). *Гмуцла* је пејоратив добијен метафоричним преносом и значи незграпну жену.

¹⁸ *Кожла* је превише мршава жена и такође је стилски маркирана лексема јер се у речнику јавља са квалификативом погрд. (погрдно).

¹⁹ *Мевла* је жена великог трбуха (мотивна реч је *мех* (губљење сугласника х и његова супституција сугласником в).

Основа није довољно јасна у: *бъбла*²⁰ (РГЈС, 29), *јургула*²¹ (РГЈС, 158).

Највећи број ових лексема изведених суфиксом **-ла** има значење женске особе карактеристичне по изгледу или по некој особини. Према некој карактеристичној црти спољњег изгледа имамо: *зубла* (жена са великим зубима), *гушла* (гушава жена), *штрбла* (крезуба жена), *грбла* (грбавица), *змуцла* (незграпна жена), *кривла* (жена која у ходу криви ногама), *дрпла* (одрпаница, дроњава жена) итд. Изведеница може значити и особу женског рода окарактерисану према некој особини: *дроцла* (неморална жена), *дрчла* (жена похлепна на јело), *прчла* (жена која се прави важна), *мрчла* (лења и спора жена), *шкобла* (ружна и зла жена) итд. Већина ових лексема са значењем стилски је маркирано, има негативну конотацију и у речнику има квалификатив погрд. (погрдно) или пеј. (пејоратив).

Са овим суфиксом јавиће се, мали број, изведеница са значењем предмета: *рекла* (блуза), *мивла* (крпа за прање посуђа). Ове изведенице су стилски немаркиране.

Проф. Богдановић (Богдановић 2000) у свом раду о инвентару морфолошке проблематике призренско- тимочких говора наводи однос **-ла** : **-ља** за носиоца особине. Управо тај однос је присутан и у нашој грађи где се паралелно уз изведеницу на **-ла** са значењем женске особе носиоца неке особине јавља и изведеница на **-ља** са значењем мушке особе носиоца одређене особине. Кроз примере би то изгледало овако:

*шмркла*²² (женска особа која често шмрче) - *шмркља* (човек који често шмрче);

*скапла*²³ (нерадна жена) - *скапља* (нерадан човек);

*скубла*²⁴ (жена с неуредном косом) - *скубља* (човек с неуредном косом);

*дремла*²⁵ (дремљива жена) - *дремља* (дремљиви човек) итд.

Овај однос није апсолутно спроведен, постоји известен број лексема где паралелизам изостаје и јавља се или само назив за женску или само назив за мушку особу: *бркла* (брката жена (РГЈС, 46)), *жутла* (слабуњава женска особа жућкастог испијеног лица; погр. женска особа жућкасте косе (РГЈС, 121)) немају свој пандан на **-ља**, а с друге стране имамо *стисља* (тврдица (РГЈС, 386)), *вџиља* (вашљивац (РГЈС, 55)).

Релација **-ла** : **-ља** доминира код изведеница са значењем женска/мушка особа носилац неке особине, карактеристичне црте.

И да закључимо. Један непродуктиван деривациони модел у стандарном идиому показује се као изузетно продуктиван у дијалекту (призренско-јужноморавски говор). Ову чињеницу доказује однос броја изведеница у стандарду (мање од десет) према броју изведеница у дијалекту (неколико десетина, тацније 44 изведенице).

²⁰ *Бъбла* је крупна и снажна женска особа.

²¹ Реч *јургула* значи метеж, јурњава, галама.

²² *Шмркла* и *шмркља* (РГЈС, 480).

²³ *Скапла* и *скапља* (РГЈС, 368).

²⁴ *Скубла* и *скубља* (РГЈС, 371).

²⁵ *Дремла* и *дремља* (РГЈС, 103).

Извесна веза са стандардом постоји јер је и у стандарду и у дијалекту доминантна глаголска основа.

У питању су изведенице женског рода са кратким акцентом на првом слогу и у стандарду и у дијалекту²⁶.

У стандарду су у питању стилски неутралне лексеме, а у дијалекту су оне маркиране и то негативно.

Што се значења изведеница тиче, проф. Клајн (Клајн 2003) наводи је то значење оруђа, док у дијалекту имамо значење носиоца неке особине, неке карактеристике или карактерне црте.

Табеларно представљено ово поређење стандарда и дијалекта изгледа овако:

	Стандарни идиом	Призренско-јужноморавски дијалекат
<i>Квантитативна заступљеност примера</i>	5 - 10	44
<i>Грамаиичке карактеристике</i>	ж. р. кратки акценат; 1. слог	ж. р. акценат; 1. слог
<i>Творбене карактеристике</i>	доминира глаголска творбена основа	доминира глаголска творбена основа
<i>Семантичке карактеристике</i>	значење оруђа	значење носиоца особине
<i>Стилске карактеристике</i>	стилски немаркирано	стилски маркирано негативна конотација
<i>Посебне карактеристике</i>	----	однос форманата -ла:-ља

Списак извора са скраћеницама:

1. РГЈС: Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање, 1998.
2. ОР: Мирослав Николић, *Обратни речник српског језика*, Београд, 2000.

Литература

- Богдановић 2000: Недељко Богдановић, *Инвентар морфолошке проблематике призренско-тимочких говора*, СДЗб XLVII, 309-335.
- Клајн 2003: *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија, Београд.
- Марковић 2000: *Говор Запања*, , СДЗб XLVII, 7-307.
- Стевановић 1989: *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.
- Призренско-тимочки говори 1996: *Призренско-тимочки говори*, Лексиколошка проучавања југоисточне Србије, св.1, Филозофски факултет Ниш.

²⁶ У дијалекту је то акценат који не познаје опозиције ни мо квантитету, ни по квалитету.

Mirjana K. Ilić

ON A DIALECT FORMATION MODEL

Summary

This paper discusses a formation model with a very low productivity in the standard language, but with a very high productivity in a local dialect.

Key words: Prizren–South Moravian dialect, dialectal lexicon, productivity, suffix, formation model